Kognitivní dimenze diskurzu: Konstrukční gramatiky a pojmová integrace

Dominik Lukeš

University of East Anglia,
School of Education and Lifelong Learning

http://cogling.info

Přehled

- V čem je problém?
  - Jak dnes vypadá studium diskurzu?
  - Jak dnes vypadá (kognitivní) lingvistika?
- Co může kognitivní lingvistika přinést porozumění diskurzu?
  - Smazání dichotomií
  - Psychologický (pojmový) realismus
  - Pojmová integrace
  - Konstrukční gramatiky
- Co může studium diskurzu přinést kognitivní lingvistice?
  - Studium skutečně používaného jazyka
  - Sociologický realismus
  - Textový realismus

UEA NORWICH

Diskurz dnes

- Analýza obsáhlých textů
  - Metafory textu (Hoey)
  - Koheze a koreference (Halliday a Hasan)
  - Textové struktury (van Dijk)
- Kritická analýza diskurzu
  - Francouzská tradice (Foucault)
  - Etnografie (Fairclough), společenská kognice (van Dijk), politické dějiny (Wodak)
  - Systemická funkční gramatika (Halliday)

Kognitivní lingvistika dnes

- Kognitivní sémantika založená na kognitivních modelech
- Teorie používání jazyka – pojmová integrace
- Kognitivní a konstrukční gramatika
  - Mazání dichotomií
  - Symbolický význam jazykových jednotek
  - Instanční model jazyka

Pojmové modely: Kognitivní sémantika

- Nositely významu jsou pojmové modely (rámce) strukturované (Lakoff):
  - Propozičními strukturami
  - Metaforickými a metonimyckými strukturami
  - Obrazově schématickými strukturami
- Modely utváří strukturovaný pojmový systém (o jehož vnitřní reprezentaci není mnoho známo)

Pojmové modely: Učitel

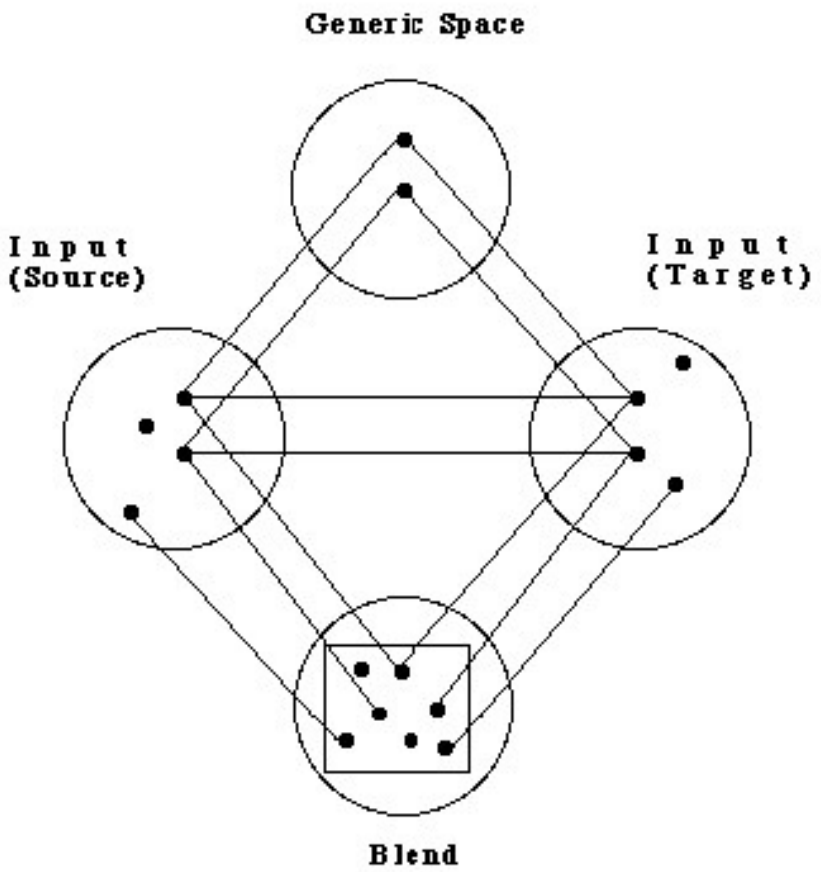
- Propoziční struktury
  - Lidové (folkové) teorie a definice
  - Typické příklady
  - Scénáře
- Metaforické a metonymické struktury
  - Učitel je jako zahradník
- Obrazově schématické struktury
  - Hierarchie zodpovědností (učitel, žák, rodiče)
  - Typické obrazy učitele

Pojmová integrace

- V průběhu promluvy a myšlení (online processing) se aktivují pojmové modely, které strukturují mentální prostory (domény)
- Zdrojové prostory v kontextu generického prostoru se vzájemně promítnou a vytváří nový „integrovaný“ prostor, který má nové vlastnosti
- Často opakovaný proces integrace vede ke „kodifikaci“ (zavedení, entrenchement) nového pojmového modelu
- Integrace je částečná, oportunistická a všudypřítomná

(Fauconnier a Turner, 2002)

Pojmová integrace – schéma

- Integrační procesy
  - Analogická integrace (composition)
  - Doplnění (completion)
  - Rozvedení (elaboration)
    - Hypotetické
    - Praktické
- Omezení
  - Integrace (výsledkem jeden prostor)
  - Zachování topologie relací
  - Zachování metaforické projekce
  - Metonymická komprese
  - Ospravedlňující hypostáze
  - Přenositelnost integračních inferencí (Coulson a Oakley)
- Úrovně
  - 1. základní komprese perceptuální zkušenosti
  - 2. automatická integrace
  - 3. kreativní integrace

Pojmová integrace – příklady

- Hnědé auto, hnědá čokoláda, hnědá kráva
- „No, Korinek byl odejit (tedy zadny odchod na vlastni zadost), protoze udelal krpu s jednim z obchodnich partneru.” (http://www.fandor.cz/mr-redbullshit)
- „Muži mají rádi ženy, které poslouchají“ (Sony)
- „Učitelka není povolání ale diagnóza“
- „Matka je přáním myšlenky“
- „To se budete muset jet někam opálit, začít dělat s rodinou binec, na náměstí dělat ohně a potom se vás teprve někteří politici zastanou a řeknou - on je chudák.“ (Čunek)

Konstrukční (kognitivní) gramatiky

- Jazyk je „strukturovaný inventář konvenčních symbolických jednotek“ (Langacker)
- Všechny jazykové jednotky mají význam, který se liší úrovní schématičnosti (Lakoff, Langacker)
- Místo lexika a syntaxe jsou pouze jazykové konstrukce a jedinou syntaktickou operací je integrační sjednocení (Croft)

Konstrukční významy

- Profilace a komprese (foregrounding, backgrounding)
- Obrazové schéma
- Dynamické schématické scénáře
- Lexikální propoziční význam
- Lexikální metaforický význam
- Gramatická metafora
- Hypostáze formálních vlastností
- Žánrová a registrová příslušnost

Konstrukční gramatika: Konec starých dobrých dichotomií

- Syntax a lexicon
- Forma a význam
- Synsémantické a autosémantické jednotky
- Úrovně jazykového popisu (sémantika/syntax, sémantika/pragmatika, fonologie/morfologie)
- Příznakové a nepříznakové jednotky (profilace)
- Nová dichotomie: zápis a modelování

Konstrukce: Odejit

Jevy na úrovni diskurzu

- Koheze a koreference
  - kohézní harmonie
  - sémantická prosodie
  - vzorce opakování
- Společenský úzus
  - mluvní akty, implikace, apod.
  - žánr, registr, topoi, pravopis, apod.
  - textové kolonie
- Místní gramatiky
  - hodnocení, definice, popis, adresy, oslovení, závěry
- Vyjednávání referenčních rámců (kognitivních modelů)
- Vlastnosti celku vs. vlastnosti částí

UEA NORWICH

Kognitivní pojetí diskurzu

- Diskurz je vyjednávaný a integrovaný mentální prostor, ve kterém probíhají procesy pojmové a gramatické integrace, především profilace a komprese
- Diskurzivní prostor je generický prostor, v němž jsou aktivovány konstrukce, které následně podstupují mentální integraci
- Konstrukce fungují na všech „úrovních“ diskurzu a pro diskurzy veškerých možných rozsahů

Totiž v češtině a angličtině

kriminalisté nevylučovali možnost, že motivem útoku nebyla rasová nenávist, ale vyřizování osobních účtů. Členkou party skinheadů **totiž** byla dříve dívka, která byla v době útoku přítelkyní syna Milana Kováče a bydlela s ním právě v onom bytě s jeho rodinou.

0 = 15 – 2 A-Č
***for* = 7 – 3 A-Č, lit**
***because* = 1 A-Č**
Celkem = 26
(pouze 6 *A do Č*)

criminologists didn't rule out the possibility that motive of the attack wasn't racial intolerance, but the settling of personal accounts. **[0]** A former member of this group of skinheads was a girl who was at the time of the attack the girlfriend of Milan Kovac's son and she was living with him in that house with his family.

totiž vs. *because* jako konstrukce

konstrukce *totiž*

konstrukční význam:

profilace vnímané příčiny v diskurzním prostoru

aktivace modální prozodie důrazu

konstrukční forma: následuje po slovese v nepřízvučné pozici

konstrukce *because*

význam:

profilace logické příčiny v diskurzním prostoru

aktivace logické prozodie příčinnosti

forma: na začátku věty (přízvučná pozice)

Konstrukce: Kauzální kohézní harmonie v češtině a angličtině

Čj: *konstrukční význam:* profilace všech možných vazeb kauzální koherence *a navíc* směr a/nebo sémantické prozodie důrazu nebo postoje

konstrukční forma: totiž, tak, proto, protože *a navíc* český úzus omezeného opakování

Aj:

význam: profilace nezbytných (logických) vazeb kauzální koherence *a navíc* směr a/nebo sémantické prozodie logického vyplývání

forma: nula, for, because, so, therefore, thus, which is why, then *plus* anglický úzus omezeného opakování

Přínos kognitivní lingvistiky pro studium diskurzu

- Integrace jednotek z různých úrovní
- Smazání dichotomie diskurz a text
- Smazání rozdílů mezi syntaxí, sémantikou a pragmatikou
- Kognitivní a psychologický realismus

Přínos diskurzu do kognitivní lingvistiky

- Význam je aktivní proces vytvářený v procesu společenských interakcí – tj. jazykové jednotky mají sociologickou realitu
- Jazykové jednotky jsou vždy součástí textu a není proto možné je zohledňovat aniž bychom brali v potaz jejich textovou realitu

Srov. Halliday – 3 metafunkce jazyka (ideační, interakční, textová)

Otázky do budoucna

- mentální reprezentace diskurzivních struktur
- omezení integračně konstrukčního popisu
- individuální rozdíly mluvčích
- modelování konstrukcí v aplikované lingvistice (výuka jazyka, psaní gramatik, zpracování korpusu, strojový překlad, vyhledávání dat, umělá inteligence)
- místo tradičního lingvistického popisu v konstrukčním popisu